

Hans BEELEN

Carl von Ossietzky Universität Oldenburg

Hoe God aanwezig is in het werk van Maarten 't Hart

Abstract

Maarten 't Hart is widely regarded as the prototypical Dutch author who has left his Orthodox Reformed background behind. Yet religion is present throughout his work. In her dissertation *Religion in Werk von Maarten 't Hart* (2022), German theologian Christina Bickel describes the playful manners in which 't Hart deals with religion as an inspiring way to open the mind of modern man to transcendental reflections. Her interdisciplinary approach combining literary analysis, theological hermeneutics and homiletics, offers a surprising example of the reception of a Dutch author within a foreign cultural context.

Keywords: religion, literature, narratology, posturing, homiletics, Maarten 't Hart.

Meer nog dan Jan Wolkers, Jan Siebelink of Franca Treur vertegenwoordigt Maarten 't Hart het prototype van de Nederlandse auteur die zich uitdrukkelijk van het orthodox-gereformeerde geloof heeft gedistantieerd en deze 'afvalligheid' als bevrijding ervaart. Hoewel de schrijver op het eerste gezicht naadloos in het vertrouwde verhaal van de naoorlogse secularisatie van de Nederlandse samenleving lijkt te passen, is en blijft zijn werk doordeesemd van religie: "God is overal in mijn werk", aldus de auteur zelf in een interview met Ischa Meijer. Dit citaat is het motto van het Marburgse proefschrift van de theologe Christina Bickel. Doel van haar onderzoek is na te gaan hoe religie in het werk van Maarten 't Hart is verwerkt en daaruit gevolgtrekkingen op te maken voor een eigentijds communiceren van de christelijke traditie in de huidige (post-)moderne samenleving.

Centraal in de studie staat het begrip 'transformatie', dat aan het begin wordt uiteengezet aan de hand van een passus uit *De aansprekers* (1979) waarin de jeugdige ik-persoon zich afvraagt of een langsfietsende man wellicht God is, hoewel in de Bijbel niets over fietsen wordt gezegd, maar God is almachtig, dus Hij kan ook fietsen. In de ogen van Bickel illustreert deze grappige passage hoe

de auteur het traditionele beeld van God op fantasierijke en tegelijk pregnante wijze een eigentijdse en alledaagse invulling geeft. Dergelijke speels-literaire procédés vinden we vaker bij 't Hart; deze zijn volgens Bickel geschikt om de lezer aan het denken te zetten over religieuze kwesties, met name als die lezer affiniteit met het geloof bezit en zelf behoort tot de zwevende gelovigen, zoals de godsdienstsocioloog Joep de Hart deze brede groep van niet-kerkelijk georganiseerde 'ietsisten' in 2011 in Nederland ontwaarde, en die ook in Duitsland steeds groter lijkt te worden. Een van Bickels hypothesen is dat het literaire succes van 't Hart deels verklaard kan worden door de spiritueel getinte belangstelling van zulke lezers voor een religieuze lectuur van diens oeuvre.

De monografie is als volgt opgebouwd. Na vier inleidende hoofdstukken waarin probleemstelling, methode en indeling worden uiteengezet, volgt een hoofdstuk "*Übersicht über das literarische Werk*", waarin een overzicht wordt gegeven van het oeuvre van Maarten 't Hart en diens plaats in de literatuurgeschiedenis. In het voetspoor van Jaap Goedegebuures *Kritisch lexicon*-artikel (door Bickel wordt diens naam consequent gespeld als 'Goedegebuure'; ook de Nederlandse citaten bevatten nog iets te veel spelfouten) wordt zijn werk gekarakteriseerd als niet-experimenteel en niet passend bij het Raster- en Revisorproza, dat de schrijver zelf ook als elitair verwierp. Dat 't Hart niet tot de avant-garde behoort, verklaart volgens Bickel de geringe aandacht die hij ontving van de literatuurwetenschap, in weerwil van groot lezerssucces. Om te laten zien dat 't Hart niet de enige schrijver is die zijn calvinistische biografie literair heeft verwerkt, worden portretten geschetst van Jan Wolkers, Jan Siebelink en Franca Treur. Ook hun succes is in de ogen van Bickel "keinesfalls zufällig" (p. 66), maar van de genoemde auteurs levert 't Hart volgens haar de breedste en meest gevarieerde verwerking van het geloof.

In de *Überblick der Sekundärliteratur* wordt vervolgens een overzicht gegeven van analyses en interpretaties uit de periode 1982–2016. De keuze is eclectisch – zo komt het bovengenoemde artikel van Goedegebuure uit 1992 hier niet ter sprake; wel wordt veel aandacht besteed aan een veel beknopter artikel in *Kindlers Literaturlexikon* en aan een Utrechtse masterscriptie uit 2005 – maar bezit exemplarische algemeengeldigheid. Bickel bakent haar eigen studie duidelijk af van zowel apologetisch werk uit orthodoxe kringen als van religiekritische beschouwingen. Voortbouwend op de stand van onderzoek wil ze een zo objectief mogelijke narratologische analyse leveren waarin religieuze elementen van het werk precies en neutraal worden beschreven. Daarbij past een brede opvatting van religie, en moet ook heuristisch-hermeneutische aandacht uitgaan naar zowel de humor als de woede waarmee 't Hart religie transformeert.

Dit programma wordt in de daaropvolgende vier kernhoofdstukken tot uitvoering gebracht. In de *Analyse in den Horizonten von Literatur und Religion* worden allereerst de theoretische uitgangspunten helder beschreven. Om ver-

schillende schakeringen van religieuze ervaring te beschrijven hanteert Bickel het religiebegrip van Ulrich Barth, dat gekenmerkt wordt door subjectiviteit, communicativiteit en openheid. Het cultuurtheoretische begrip *Religionsaffinität*, zoals gedefinieerd door Claus-Dieter Osthövener en het bijbehorende grensgebied (*Zwischensphäre*) tussen religieuze en esthetische ervaring leveren Bickel het theologisch gereedschap om de subtiele spanningen en het tot nadenken uitdagend karakter ook van literair werk te analyseren.

In een kort maar boeiend hoofdstuk “Der Erzähler” wordt ingegaan op ’t Harts strategieën voor literaire zelfscenering, niet alleen in teksten als fictionele verteller, maar ook in de media als cross-dresser in de gestalte van zijn alter ego Maartje, waarmee hij op het Boekenbal en op televisie optrad. In zijn werk voert ’t Hart verschillende ik-vertellers op, die verschillende fases in zijn autobiografie vertegenwoordigen, en daarmee ook verschillende wijzen van omgang met religie. Ook in zijn rollen van verteller en auteur kan de schrijver diverse rollen aannemen: solipsistisch-eenzaam genie en eenzame kluizenaar, door klassieke muziek geïnspireerd medium van openbaringservaringen, profetische *poeta vates*, daarnaast ook calvinistisch-hardwerkende *poeta doctus* en boetvaardige afvallige die het schrijven over religie nodig heeft om zich ervan te bevrijden. De overeenkomst tussen deze tekstuele en mediale manieren van *posturing* in en om *autofictie* (deze termen worden door Bickel zelf niet gebruikt, maar zijn hier zeer zeker van toepassing) is het complexe spelelement met vloeiende overgangen tussen (vaak humoristische) zelfstilering en autobiografische authenticiteit.

Maar liefst een derde van het boek wordt beslagen door het hoofdstuk “Narratologische Analyse von ‘das Wüten der ganzen Welt’”. Voor de literatuurwetenschappelijke interpretatie van de roman *Het woeden der gehele wereld* hanteert Bickel een degelijk traditioneel-structuralistisch begrippenapparaat, onder gebruikmaking van met name Wolfgang Iser (literariciteit, impliciete lezer), Thomas Anz en Roger Caillois (speltheorie) en Michail Bachtin (het carnivaleske). Na een uitvoerige weergave van de inhoud en een beknopte analyse van thematiek en genre volgen vier uitvoerige deelanalyses. De eerste daarvan is gewijd aan een dialoog over schaatsen waarin, op soortgelijke wijze als in de fietsscène in *De aansprekers*, de vraag wordt gesteld of er in de hemel eigenlijk wel wordt geschaatst, hoewel in de bijbel niets te vinden is over sneeuw en ijs aldaar, en er in Openbaring 21:1 wordt gezegd dat er geen zee meer is, dus ook geen water, geen strand, geen havens en vissersboten. De grondige analyse van het transcendentale karakter van deze korte passage beslaat dertig pagina’s: context, ruimtelijke constellatie, tijdstructuur, personages, vertelsituatie, coherentie worden stuk voor stuk uitvoerig besproken. Op dezelfde manier worden ook andere passages uit de roman nader onderzocht, ook op hun intertekstuele betrekkingen tot de Bijbel en tot de calvinistische traditie. Op deze wijze slaagt Bickel erin in dit werk de vinger te leggen op verschillende omgangswijzen met religie die door de auteur

worden bespeeld: satirische overdrijving, zwarte humor, ernstig (bv. de samenhang tussen de Holocaust en twijfelen aan God), speels, soms grotesk-ironisch.

Deze exemplarische diepte-analyse wordt in het hoofdstuk “Ergänzende erzähltechnische Untersuchungen” verbreed met beschouwingen van passages uit andere romans en vertellingen: een semantische analyse van het vliegermotief in *De vlieger*; een motiefanalyse van fietsen in *De aansprekers*; een figuuranalyse van pastoor Zelle in het verhaal *De neef van Mata Hari*, en een analyse van deconstructietechnieken in de roman *Magdalena*, waarin de ik-verteller gezouten kritiek levert op de teksten van het *Onzevader* en de geloofsbelijdenis.

In de afsluitende “Ausblick” gaat Bickel in op de perspectieven van haar analyse voor de homiletiek, de techniek van het preken, zoals die met name door de Baselse theoloog Albrecht Grözinger wordt voorgestaan. Grözinger pleit voor een niet-doctrinaire wijze van preken die een zo breed mogelijk publiek dient aan te spreken, met creatief gebruik van taal en woordspelingen, waarbij op een tolerante en sensibele wijze pregnante beelden worden voorgedragen, eerder dan dwingend-logische argumenten. Meerstemmigheid is hierbij niet uitgesloten. Deze voorzichtige en open manier nodigt de toehoorder op vriendelijk-beleefde wijze uit zichzelf te openen voor religieuze overpeinzingen. De achterliggende houding omschrijft Grözinger met de term *cortesia*. Bickel betoogt dat de literaire technieken waarvan Maarten ’t Hart gebruik maakt van nut kunnen zijn voor wie Grözingers behoedzame en poëtische wijze van preken wil beoefenen.

Christina Bickel leest het oeuvre van ’t Hart niet als afscheid van de kerk, maar omgekeerd als mogelijke inspiratiebron voor een breed lezerspubliek om hernieuwde aansluiting bij religieuze thema’s te vinden. Deze omkering heeft iets speels; tegelijk maakt haar ouderwets-degelijke narratologische analyse overtuigend duidelijk dat religie in het werk van Maarten ’t Hart prominent aanwezig en op facettenrijke wijze literair verwerkt is. Als theologe werkt Bickel binnen een traditioneel-hermeneutisch kader waarin intentionaliteit nog met een hoofdletter wordt geschreven, maar ze heeft tegelijk een open oog voor de wijze waarop ’t Hart speelt met verschillende auteurs- en vertelinstantierollen. Al met al levert haar originele interdisciplinaire studie op het grensgebied van theologie en literatuurwetenschap getuigenis van de verrassende receptie die een oer-Nederlands auteur als Maarten ’t Hart buiten de landsgrenzen ten deel kan vallen.

Christina Bickel, *Religion im Werk von Maarten ’t Hart, Eine narratologische Untersuchung in praktisch-theologischer Perspektive*, Evangelische Verlagsanstalt, 2022 (Hermeneutik und Ästhetik 5), ISBN EAN 9783374069460, 324 pp. (ook als e-boek verkrijgbaar).

Bibliografie

De Hart, Joep. *Zwevende gelovigen, Oude religie en nieuwe spiritualiteit*. Bert Bakker, 2011.